

نام‌های خاص مشترک در کتیبه‌های سغدی علیای پاکستان و کتیبه‌های ایرانی میانه غربی (ساسانی - پهلوی اشکانی)

ویدا نداف*

چکیده

کتیبه‌های سغدی سند علیا مجموعه‌ای است شامل بیش از ۷۰۰ سنگ‌نوشته به زبان‌های پارسی (۲ مورد)، فارسی میانه (۲ مورد)، بلخی (۲ مورد)، و بقیه به زبان سغدی و نیز نقش برجسته‌هایی، که بر روی سنگ‌هایی در کناره این رودخانه کنده شده‌اند. بر روی بیش‌تر این سنگ‌نوشته‌ها، نام بازرگانان سغدی حک شده است که زمانی از این مکان دیدار کرده‌اند. این کتیبه‌ها متعلق به قرن سوم تا ششم میلادی است. وجود نام‌های فارسی میانه نظیر شاپور، کرتیر، و پاپک در میان نام‌های سغدی زمانی نزدیک به دوره ساسانی (نیمه قرن سوم تا هفتم میلادی) را تأیید می‌کند. در این مقاله، ابتدا نام‌های خاص مشترک بین کتیبه‌های سغدی و کتیبه‌های ایرانی میانه غربی (پهلوی ساسانی - پهلوی اشکانی) مشخص شده، و سپس شباهت‌ها و ناهمانندی‌ها در پایان هر نام آورده می‌شود.

کلیدواژه‌ها: کتیبه‌های سغدی، سند علیای پاکستان، کتیبه‌های ساسانی، کتیبه‌های اشکانی.

۱. مقدمه

کتیبه‌های سغدی طی سال‌های ۱۹۶۷-۱۹۷۸ با ساختن بزرگ‌راه قرقوروم در سند علیا در شمال پاکستان کشف شد. زبان این کتیبه‌ها سغدی، از زبان‌های ایرانی میانه رایج در سمرقند، است (Sims-Williams, 1989: 14).

* استادیار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد همدان، vida_nadaf@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۸/۹، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۵/۲۱

متن این کتیبه‌ها اطلاعات تاریخی زیادی به ما نمی‌دهد، زیرا تقریباً بیش‌تر آن‌ها شامل نام‌های خاص و نام‌های پیش‌نیاکانی (patronymics) هستند. با بررسی خط سغدی کتیبه‌ها مشخص شد که بیش‌تر آن‌ها متعلق به قرن سوم تا ششم میلادی‌اند. وجود نام‌های فارسی میانه نظیر شاپور، کرتیر و پاک، در میان نام‌های سغدی، زمانی نزدیک به دوره ساسانی (نیمه قرن سوم تا هفتم میلادی) را تأیید می‌کند (ibid: 15).

کتیبه‌های ایرانی میانه غربی مورد استفاده در این پژوهش عبارت‌اند از کتیبه «اردشیر در نقش رستم» (ANRm)، «کرتیر در کعبه زردشت» (KKZ)، «کرتیر در نقش رجب» (KNRb)، «کرتیر در نقش رستم» (KNRm)، «کرتیر در سر مشهد» (KSM)، «شاپور در حاجی‌آباد» (ŠH)، «شاپور در کعبه زردشت» (ŠKZ)، «شاپور در مشکین‌شهر» (ŠMŠ)، «شاپور در نقش رجب» (ŠNRb)، «شاپور سکانشاه در تخت جمشید» (ŠPšIš II)، «شاپور دوم در مشکین‌شهر» (ŠMŠ) و «نرسه در پایکولی» (NPi).

برای هماهنگی در آوانویسی نام‌های خاص در کتیبه‌های ایرانی میانه غربی فقط از آوانویسی ژینیو استفاده شده است. نام خاص مذکر با کوتاه‌نوشت (ن.خ.م) و نام خاص مؤنث با (ن.خ.مؤنث) مشخص شده است.

در این پژوهش، پس از مشخص شدن نام‌های خاص مشترک بین کتیبه‌های سغدی و کتیبه‌های ایرانی میانه غربی (پهلوی ساسانی - پهلوی اشکانی)، شباهت‌ها و ناهمانندی‌ها در پایان هر نام آورده می‌شود.

۲. نام‌های خاص مشترک در کتیبه‌های سغدی و کتیبه‌های ایرانی میانه غربی

۱.۲. $n'xt$ ، به صورت ساده در نام خاص $n'xt$ ، و جزء نام‌ساز در $n'xt\beta ntk$ آمده است. این نام خاص در کتیبه ۲۰۷ به شکل ساده و در کتیبه‌های ۱۳۱، ۱۵۹، ۳۴۳ ... به شکل نام مرکب $n'xt\beta ntk$ دیده می‌شود که ترکیبی از $n'xt + \beta ntk$ است.

'ky''nk ZK 'n'(x)t 207

'n'xtβntk ZK pykk 131 (ibid)

این نام در کتیبه‌های میانه غربی به شکل $nhyt$ مشتق از اوستایی $anāhitā$ < Back, (1978: 184) است. $nhyt$ ایزدبانوی موکل بر آب است به معنی «نیالوده، پاک»، یشت پنجم/اوستا (آبان یشت) به این ایزد اختصاص دارد.

نام این ایزدبانو در کتیبه «کرتیر در کعبه زردشت» آمده است:

KKZ(8): ...'p-m sthr-y 'twr-y ZY 'n'hyt 'rthštr W 'nhyt ZY...

... و مرا در آتش استخر اناهید اردشیر و اناهید و ...

در مَهرهای دوره میانه، به شکل 'n'hyt swt'n ، 'n'hyt pn'h ، 'nhy(t) l'c. به کار رفته است (Gignoux, 1972: 42).

اناهید در کتیبه‌های سغدی به شکل ساده و مرکب به کار رفته، اما در کتیبه‌های میانه غربی فقط به شکل نام خاص (ایزد اناهیتا) آمده است.

تفاوت آوایی 'n'xt با 'nhyt': در سغدی h به x بدل شده و نیم واکه y از بین رفته است.

۲.۲. 'št't، در سغدی نام خاص و نیز نام بیست و ششمین روز ماه است. 'št'tc اشتادروز، روز بیست و ششم ماه (قریب، ۱۳۷۴: ۱۱۷۵).

'št't 634

'št't در کتیبه «شاپور در کعبه زردشت» شاهد دارد:

ŠKZ (28): nrshykn nrsh-y ZY grstpt hwrnzd-y ...ZY prmt'r 'št't ZY...

نرسه پسر نرسه، گشتاسپ هرمزد ... فرمانده اشتاد ...

'št't نام خاص مذکر، به معنی «راستی، درستی» است (Gignoux, 1986: 50).

۳.۲. 'xwrmzt، نام خدای یکتا در دین زردشتی است که به شکل جزء نام‌ساز در 'xwrmzt't، 'xwrmztδ't در کتیبه‌های سغدی آمده است.

'xwrmzt't 309

'xwrmzt't ZK y'nprn BRY 635

'xwrmztδ't 47 (Sims-Williams, 1989)

'xwrmzt ترکیبی از 'xwr و mzt (Av.ahura-) و (Av.mazdā-) است. در کتیبه‌های سغدی 'xwrmzt احتمالاً گونه‌ای از 'xwrmztδ't است که با ساده‌سازی خوشه ztδ همراه است. در نامه‌های باستانی V به صورت 'xwrmztkk شاهد دارد.

در کتیبه‌های میانه غربی به شکل 'whrmzd-y شاهد دارد.

'whrmzd-y <ahura-mazdā- (Back, 1978: 194-195)

1- ANRmb.Npi9, 15, 32 : خدا

2- ŠKZ.21, 28, 30; KSM.4 (Gignoux, 1972: 18-45) : ن.خ.م

۱۱۰ نام‌های خاص مشترک در کتیبه‌های سغدی سند علیای پاکستان ...

whrmzd در کتیبه «اردشیر در نقش رستم» در مفهوم «خدا، سرور» آمده است:
ANRmb: ptkr-y ZNH 'whrmzd 'bg-y

این پیکر خدایگان هرمز [است]. (فارسی میانه کتیبه‌ای)

ANRmb: ptkr-y ZNH 'whrmzd-y 'LH'

این پیکر خدایگان هرمز است. (پهلوی اشکانی کتیبه‌ای)

در کتیبه «نرسه در پایکولی» در مفهوم «اورمزد» آمده است:

NPi(9): W PWN 'whlmzdy W wsp'n yzd'n W 'nhyt...

به نام اورمزد و همه ایزدان و اناهیت ...

در کتیبه «کرتیر در سر مشهد» در مفهوم نام خاص مذکر آمده است:

KSM(4): ... šhpwhry MLK'n MLK' 'L bgd'n g's -y 'ZLWN W 'whrmzd-y
MLK'n MLK'...

... شاپور شاهان شاه به [لطف] خدایان بر تخت شد و هرمزد شاهان شاه ...

xwrmzt در کتیبه‌های سغدی فقط نام خاص مذکر است، اما در کتیبه‌های ایرانی میانه غربی به دو مفهوم «خدا» و «نام خاص مذکر» به کار رفته است.

۴.۲. zt'yk در کتیبه‌های سغدی نام خاص zt'(y)kw، zt'yk را داریم که ترکیبی از zt' «مشهور» یا nt «کور» و پسوند -k/ -yk- است.

zt'y(k) ZK xs(yn')kk BRY 165

ywδk'n ZK 'zt'(y)kw BRY 324

z't در کتیبه‌های میانه غربی

'z't <Av. āzāta-

'z't آزاده، نجیب، شریف NPi.16,17, 35

'z't'n آزادگان، نجبا Npi 4, 9

'z'tn آزادگان، نجبا ŠH6; NPi 3

'z'ty آزاده، نجیب، شریف ŠMŠ 10 (Gignoux, 1972: 19,48).

در کتیبه «نرسه در پایکولی» آمده است:

Npi (2): ... BRBYTAn W RBAn W 'z't'n

... ویسپورگان و بزرگان و آزادان

NPi(16): ...W] (h)ngwn BLBYTA W LBA W 'z't

... و همان طوری که ویسپور و بزرگ و آزاده

ŠH(6):WBRYT'n W WCLK'n W 'z't'n ŠDYTN 'pn LGLH pwn

و شاهزادگان و بزرگان و آزادان افکندیم. و پای به

ŠMŠ (10): štd'ly LB' 'z'ty GBR'

شهریار بزرگ مرد آزاده

می توان 'zty «مرد آزاده و نجیب‌زاده» (قریب، ۱۳۷۴: ۲۳۴۴) در سغدی مسیحی را با 'z'ty «نجیب» در کتیبه‌های ایرانی میانه غربی مقایسه کرد، اما صورت دیگر 'ztyw «تبعید، تبعیدشده» (همان: ۲۳۴۶) را داریم که مشتق از -uz-dahyu> است. سیمز ویلیامز معتقد است 'z't(y)kw می‌تواند ترکیبی از 'ztyw «تبعیدشده» و پسوند -kk باشد، و -w را نمی‌توان شناسه رایبی گرفت، زیرا نمونه مشخص دیگری در کتیبه‌های سغدی نیامده است و -w ممکن است بر اثر قلب شدن 'zt(y)kw* ظاهر شده باشد.

قلب
'zt'yw + -kk → 'zt'(y)kw

'zt'yk در سغدی با ādhya در سنسکریت قابل مقایسه است، ādhya «ثروت» از ریشه^۱ √dhā- «گذاشتن، قراردادن، چیدن» و پیشوند ā- ساخته شده است و 'zt' با پسوند -yk به معنی «مشهور، نامی» آمده است.

در کتیبه‌های سغدی نام خاص و مفهوم آن «مرد آزاده، نجیب‌زاده، مشهور» است؛ اما در کتیبه‌های میانه غربی 'z't به معنای «آزاده، نجیب، شریف» و صورت جمع آن 'z't'n «آزادگان، نجبا» به کار رفته و نام خاص نیست.

۵.۲. βγ، βγγ «خدا»، در کتیبه‌های سغدی به صورت جزء نام‌ساز در βγ'βy'rt، βγ'βntk، βγncytk، βγγywβntk ... و حالت نهادی جمع «خدایان، سران» به شکل wkwr βγ' «سران قوم» در کتیبه ۳۰۴ آمده است.

βγ'(') β'yrt 'rwδ'yne syzt'kk 555

βnt'kk ZK βγβntky BRY 561

βγγywβntk ZK nny'kk 450

cwz'kk ZK wn'y nk BRY 'HRZY šy 'H(Y) š'ns 'BY wkw(r) βγ' 304

چوزاک پسر و تین به [این جا آمد] و برادر او شانس و پدر [او و] سران قوم.

bgγ در کتیبه‌های میانه غربی به شکل زیر آمده است:

bgγ < baga- خدا، بغ (Back, 1978: 201)

bgγ خدا: ANRm 1,3 ; ŠH 1,3,4,...

'LH /baγ/ خدا: ANRm 1,3; ŠH 1,3

'LHYN/baγān/ خدایان: NPi 33,35,36,...

bg خدا: ŠH4 (Gignoux, 1972: 20, 45, 49)

ANRm(1): ptkly ZNH mzdysn bgγ 'rthštr

این پیکر خدایگان مزدیسن اردشیر (فارسی میانه کتیبه‌ای)

ANRm(3): BRY 'LH' p'pk MLK'

پور خدایگان بابک شاه [است]. (پهلوی اشکانی کتیبه‌ای)

βγ «خدا، سرور، شاه» (قریب، ۱۳۷۴: ۲۵۴۲) در کتیبه‌های سغدی به صورت جزء نام‌ساز در نام‌های خاص آمده است و فقط در کتیبه ۳۰۴ در حالت نهادی جمع به معنی «خدایان، سران» است، اما bgγ در کتیبه‌های میانه غربی به معنی «خدا» هم به شکل bgγ و هزوارش آن LH' و جمع آن 'LHYN آمده است.

۶.۲. βntk «بنده، خدمت‌کار» که بیش‌ترین بسامد را در نام‌های ترکیبی در کتیبه‌های سغدی دارد به صورت جزء نام‌ساز در βy'mnβntk، 'n'xtβntk، βyβntk، βnt'kk، cytβntk، nnyβntk ... دیده می‌شود.

βntk ZK rzm'nc BRY 637,654

δwrk ZK 645

bnrk'n در کتیبه‌های میانه غربی به شکل:

bnrk'n <*banda(ka)- kāna- (Back, 1978: 201)

'BDK / bandag/ : ŠVŠ 16 برده و بنده

'BDKy / bandag/ : Npi 8 برده و بنده

bandkn بندکان : ŠKZ 28 (Gignoux, 1972: 19, 48, 49)

ŠKZ (28): ...krtyr 'rtw'n zrwnd't ZY bndk'n wnd'r...

... کرتیر اردوان زروان داد بندکان ویندار ...

در این عبارت، bndk'n نام خاص مذکر، پدر zrwnd't یکی از اشخاص عالی مقام دربار شاپور اول است.

ŠVŠ(16): W 'symyn 'BDK W knysk-y b'gy W 'RK'

و بنده نقره و کنیزک باغ و دارایی

βntk «بنده، خدمت‌گزار» (قریب، ۱۳۷۴: ۲۶۵۶) - op.bandaka < به شکل نام‌های ترکیبی و ساده در کتیبه‌های سغدی دیده می‌شود. bndk'n در کتیبه‌های میانه غربی در شکل هزوارشی BDK، BDKY، به معنی «برده، بنده» و نیز نام خاص مذکر bndkn آمده است.

۷.۲. βwx's'k در کتیبه‌های سغدی نام خاص است که از فعل βwxs- «نجات‌یافتن، رهاشدن» از *buxsa- گرفته شده است. اگر در βwxs'k <*xš xs باشد، مانند 'xsyn'kk، می‌توان آن را با buxša* در ایرانی باستان، نام خاص Bagabuxša- در فارسی باستان، نام خاص Bukša در ایلامی (Mayrhofer, 1979: II, 16) مقایسه کرد.

βwx(s)l'k 333

βwxs'k ZK wxrk B(RY) '(γ)tk(?) 228

bwhtky در کتیبه‌های میانه غربی به شکل زیر شاهد دارد:

bwhtk-y نجات دادن - baog-√ *bauxtaka- < ن.خ (Back, 1978: 203)

bwhtky ن.خ م. 31 KNRb: (Gignoux, 1972: 20)

KNRb (31): ...npšt-y bwhtk-y dpyr...

... نوشته بوختگ دبیر ... (بوختگ نام دبیر کرتیر بوده است).

در این واژه، معادل واج b در سغدی β با مشخصات آوایی (سایشی - لبی - واک‌دار)؛ معادل واج h در سغدی x با مشخصات آوایی (انسدادی - نرم‌کامی - بی‌واک)؛ و معادل واج t در سغدی s با مشخصات آوایی (سایشی - لثوی - بی‌واک) است.

βwxs'k در کتیبه‌های سغدی، bwhtky در کتیبه‌های میانه غربی هر دو نام خاص مذکرند و هر دو از ریشه -baog/ «نجات‌دادن، رهاشدن» گرفته شده است.

۱۱۴ نام‌های خاص مشترک در کتیبه‌های سغدی سند علیای پاکستان ...

۸.۲. *cyrk'* در کتیبه‌های سغدی نام خاص است که ترکیبی از *cyr* «پیروز، شجاع» و پسوند *-kk* .

snk cyrk' 'p'δk [x]wmn' 656

cyr (نام خاص) در اسناد کوه مغ (SDGM, II, : 28) شاهد دارد، جایی که لیوشیتس آن را با *cyr* فارسی میانه مقایسه می‌کند.

cyrk در کتیبه‌های میانه غربی به شکل زیر شاهد دارد:

cyrk <*ciθraka- > ن.خ (Back, 1978: 205)

cyrk ن.خ.م. ŠKZ 24 (Gignoux, 1972: 64)

cyl <Av.cirya-; Np.cēr (Nyberg, 1974: 54)

ŠKZ (24): *wsprykn wyl-y ZY prdk'n mtrhwst...ZY zynpt cyryk ...*

ویسپورگان، ویفرگان، و فرگان مهر خواست ... چهرگ رئیس اسلحه خانه ...

'*cyrk'* در کتیبه‌های سغدی و *cyrk* در کتیبه‌های میانه غربی هر دو نام خاص مذکرند.

۹.۲. *krt'yr* در کتیبه‌های سغدی نام خاص است که از نام خاص *krtyr* در میانه غربی گرفته شده است و به صورت *kirdira* در سه کتیبهٔ براهمی شتیال (Shatial) شاهد دارد.

krt'yr ZK *yṯnyw* (---k) 337

krtyr در کتیبه‌های میانه غربی به شکل زیر شاهد دارد:

ŠKZ 34; KSM 16-[k]rtyr 36,38,42, ... ; KNRb 1,3,22a,24,...KNRm59

krtyr م

با *kltyl*، *kltyly*، *kltyr* مقایسه می‌شود (Gignoux, 1972: 26).

ŠKZ(34): *nrshy ZY grstpt hwrnzdy... krtyr ZY 'yhrpt ...*

نرسه رئیس تدارکات هرزد ... کرتیر هیرید ...

KSM(16): ... k] rtyr ZY *bwh* (tlwb'n)...

کرتیر بخت روان ...

۱۰.۲. *mrt'y* در کتیبه‌های سغدی نام خاص و به معنی «مرد، نر، مذکر» (قریب، ۱۳۷۴: ۵۴۷۴)، در فارسی باستان *-martiya*; یغناپی *mōrti* است. هومباخ آن را به اولین انسان *mašya-* نسبت می‌دهد.

mrt'y ZK 'βy'mnβ(ntyk) 484

mrđw در کتیبه‌های میانه غربی به این صورت شاهد دارد:

mrđw <marduv-am> ن.خ (Back, 1978: 231)

mrđw : ن.خ. م ŠKZ 29

Pthe : m'rd (Gignoux, 1972: 29)

شکل غیر فاعلی آن در پهلوی martē در ترکیب karpmart- دیده می‌شود و در اوستا marətan-/marəta- در پهلوی اشکانی mrd؛ در پازند mrd و در فارسی امروز «مرد» است. شکل معمول آن در اوستا mašya- که معادل آن در فارسی باستان martiya است (Nyberg, 1974: 126-127).

ŠKZ(29): p'pky MLK' 'MY rwtky... rhšy ZY sp'hpt mrđw ZY dpyrwt
p'pky...

بابک شاه، مادر رودک ... رخس سپاهبد، مرد، دبیرد بابک ...

mrty در کتیبه‌های سغدی و mrđw در کتیبه‌های میانه غربی هر دو نام خاص مذکرند.

۱۱.۲. myr'yn در کتیبه‌های سغدی نام خاص است که از mīrēn<Mīhrēn> فارسی میانه وارد سغدی شده است. سیمز ویلیامز معتقد است Mīrēn از Mīhr «مهر» و پسوند -'yn ساخته شده است.

š'p'wr ZK myr'yn BRY 32

myr «خورشید روز، روز یازدهم ماه، یکشنبه» (قریب، ۱۳۷۴: ۵۶۳۷)؛ myhrjmnw «یکشنبه» (زمان مهر) (همان: ۵۶۱۷)؛ myhry'nd «پیروان مهر» (فرقه مانوی که سرکرده آن‌ها مهر نام داشت) (همان: ۵۶۱۸) در متون سغدی شاهد دارد.

در کتیبه‌های میانه غربی به شکل زیر شاهد دارد:

mtr'n <*miθrānām> (Back, 1978: 231)

mtrky <miθra-ka> ن.خ (ibid: 232)

mtrk : ن.خ. م Nisa 22/4, ŠKZ 24

mtrn : ن.خ. م ŠKZ 28

mtry 1- Nisa 57/3 : ن.خ. م (Gignoux, 1972: 58) 2- نام روز -

mīhr «مهر» نام یکی از ایزدان آریایی است که در اوستا miθra- آمده است. mīhr نام ایزد «مهر، پیمان»، ماه ششم سال، و روز شانزدهم ماه است و یشت دهم به این ایزد اختصاص دارد.

ŠKZ(24): wsprykn wypl-y ZY prdk'n... mtrky ZY twsrk'n ...

ویسپورگان، ویفرگان ... مهرک توسرکان ...

ŠKZ(28): nrshy ZY grstpt hwrnzdy... mtr'n ...

نرسه رئیس تدارکات هرمزد ... مهران ...

myr'yn ترکیبی از myr- و پسوند -yn که صفت نسبی ساخته است. این واژه در کتیبه‌های سغدی نام خاص مذکر است. در متون سغدی، myr- به معنی «روز یکشنبه»، که زمان مهر است، به کار رفته است. در کتیبه‌های میانه غربی، mtry هم نام خاص مذکر است و هم به معنی نام روز آمده است، و mtrk amtrn نیز نام خاص مذکرند.

۱۲.۲. nrsβ در کتیبه‌های سغدی نام خاص که معادل Narisaf «ایزد نریسف» در پهلوی اشکانی است. نریسف نام یکی از ایزدان مانوی است، در اوستا -nairiia-saṇha- ایرانی میانه narseh و سغدی مانوی nryšnx است.

nrsβ 301

nmyβntk ZK nrsβ 'yt-kym kw 10 'HRZY MN k'rt βyncytk y'n pt'yst 't xrbntn
twxtr pr'ys'n rty ZK ZKw 'HY pr šyr wyn'n 'M wyš' 254

[من] نئی ونده پسر نریسف [به این‌جا] آمدم در ده [امین روز] و از روح مکان مقدس در معبد کارت طلب بخشش کردم و باشد که هرچه سریع‌تر به خروندن برسم و برادر[م] را در سلامتی و با خوشحالی ببینم.^۲

nrsy در کتیبه‌های میانه غربی به این شکل شاهد دارد:

nrsy م.خ.م. ŠKZ 24a, 26, 31, 33

nrsyw م.خ.م. ŠKZ 19a, 21, 25 (ibid: 59)

ŠKZ(26): prywz-y ZY BRBYT'...MLK'n MLK' 'MY W nrsy ...

ویسپور پیروز ... مادر شاهان شاه و نرسه ...

در پهلوی اشکانی nrysf و در پهلوی nrysh نام یکی از ایزدان است. نام خاص nrsβ از پهلوی اشکانی وارد زبان سغدی شده است. واج f در سغدی به واج β سایشی تبدیل شده است.

۱۳.۲. p'p'kk نام خاص که از ایرانی میانه وارد زبان سغدی شده است.

(p')p'(kk) 578

p'p'kk ZK kwš''n BRY 23

p'pky در کتیبه‌های میانه غربی به شکل زیر شاهد دارد:

p'pky <*pāpaka- (Back, 1978: 239)

p'pky ن.خ.م : ANRm 3; ŠH4; ŠKZ 25, 27

p'pk ن.خ.م : ANRm 3; ŠH4; ŠKZ 1, 20

p'pkn صفت نسبی : ŠKZ 20,23,24 (Gignoux, 1972: 59)

ANRm(3): MN yzd'n BRH bgy p'pky MLK'

از ایزدان، پسر خدایگان بابک شاه [است].

ŠKZ(20):... šhpwhry MLK' ZY p'pk'n W 'rthštr MLK'n MLK'

... شاپور شاه بابکان و اردشیر شاهان شاه ...

p'p'kk در کتیبه‌های سغدی و کتیبه‌های میانه غربی نام خاص است.

۱.۴.۲. p'rs'k در کتیبه‌های سغدی نام خاص است که شاید به معنی «پارسی» باشد که

ترکیبی از p'rs و پسوند -'k است.

p'(rs)'(k) (ZK) prn'(ysmr)'c 556

p'rsyk «پارسی، ایرانی» (قریب، ۱۳۷۴: ۶۴۷۷) و نیز «پارس، ایران» (همان: ۶۴۷۵)

در متون سغدی شاهد دارد.

p'rsy در کتیبه‌های میانه غربی به این شکل آمده است:

p'rsy <pārsa- (Back, 1978: 240)

p'lsy :KSM 31;Npi 5,8

p'rs :ŠkZ 2,11,16;Npi 7,16,37 (Gignoux, 1972: 31, 60)

KSM(31):...p'lsy W skst'n W 'HRN štry štry ...

... پارسی و سکستان و دیگر کشور [ها] ...

ŠKZ(2): štr-y p'rsy...

کشور پارس ...

p'rs'k در کتیبه‌های سغدی و p'rsy در کتیبه‌های میانه غربی نام خاص و صفت نسبی است.

۱۱۸ نام‌های خاص مشترک در کتیبه‌های سغدی سند علیای پاکستان ...

۱۵.۲. prn، «شکوه، بخت، فرّه» به صورت جزء نام‌ساز در $\gamma w\check{s}prn$ ، $'sp''\delta prn$ ، $'ztprn$ و نیز نام خاص prn در کتیبه‌های سغدی آمده است.

(p)m 669

Ptryst ZK prn''yt BRY 611

prry در کتیبه‌های میانه غربی به این شکل شاهد دارد:

prry عنوان <farna(h)- (Back, 1978: 245)

GDH /farr/ : فرّه، شکوه Npi 37, 24 (Gignoux, 1972: 51)

Npi(8): ... W GDE W štry W NPŠE ALŠA...

... و فرّه و کشور و تاج و تخت خویش را ...

بیلی این واژه را از ریشه hvar (اوستایی: x̣ar) به معنای «دریافتن و به‌دست آوردن» دانسته است. بنابر عقیده بیلی، معنای «فرّه» در اوستا از معنای اولیه «یافته و آرزوشده» از طریق چیزهای خوب و خواسته به بخت نیک (برای صاحب فرّه) بدل شده، آن‌گاه به «اقبال» تحول می‌یابد که گوهری مینوی و نیرویی است که نیک‌بختی می‌بخشد و ضامن همه موفقیت‌ها و پیروزی‌هاست (زرشناس، ۱۳۸۵: ۱۵۴).

۱۶.۲. $rw\delta'kk$ $rw\delta'k$ در کتیبه‌های سغدی ترکیبی از $rw\delta'$ و پسوند -kk است که $rw\delta'$ به شکل جزء نام‌ساز به کار رفته است.

$rw\delta'kk$ ZK mnōry(ny) šytγwn(k) np'yš(n) 283

rwtky در کتیبه‌های میانه غربی به شکل زیر شاهد دارد:

rwtky <*rautakā- (Back, 1978: 255)

rwtky-H ن.خ. مؤنث :ŠKZ 23

lwtky ن.خ. مؤنث :ŠKZ 29 (Gignoux, 1972: 63)

ŠKZ(23): ... p'pky MLK' 'MY rwtk-y ZY 'rtšhtr...

... بابک شاه، رودک مادر اردشیر ...

$rw\delta'kk$ $rw\delta'k$ در کتیبه‌های سغدی نام خاص مذکر است، اما rwtky در کتیبه‌های میانه غربی نام خاص مؤنث بوده و نام مادر اردشیر است.

۱۷.۲. s's'n نام خاص که از فارسی میانه و پهلوی اشکانی وارد زبان سغدی شده است.

s's'n ZK '(rms.)tk BRY 498

s's'n در کتیبه‌های میانه غربی به شکل زیر آمده است:

s's'n <*sācāna- (Back, 1978: 256)

s's'n ن.خ.م: ŠKZ 25, 28, 29, 31, 34, 35

s'sn ن.خ.م: ŠKZ 20,22,23,28,29

ssn ن.خ.م: Nisa 689/4,... (Gignoux, 1972: 33, 63, 64)

ŠKZ(25):...s's'n ZY MR'HY W p'pk-y MLK' W šhpwhr-y MLK' ...

... ساسان خودای و بابک شاه و شاپور شاه ...

s's'n در کتیبه‌های سغدی و کتیبه‌های میانه غربی نام خاص مذکر است. این نام خاص در کتیبه‌های میانه غربی نام پدر اردشیر شاه ساسانی است و عنوان سلسله ساسانی نیز برگرفته از همین نام است.

۱۸.۲. sp'δ, sp''δ, 'sp'δ, 'sp''δ «سپاه» به صورت جزء نام‌ساز در 'nytsp''δ,

'sp''δprn ... در کتیبه‌های سغدی و کتیبه‌های براهمی سند علیا آمده است.

'sp''δprn 424

sp'hpt در کتیبه‌های میانه غربی به شکل زیر شاهد دارد:

sp'hpt <*spāda-pati (Back, 1978: 257)

sp'hpt فرمانده، سپاه: ŠKZ 24,29,NPi 17

sp'dpty فرمانده، سپاه: ŠKZ 24 (Gignoux, 1972: 63)

ŠKZ(24):... rhš-y ZY sp'hpt mrdw ZY dpyrwpt p'pky...

... رخس سپاهبد، مرد، دیرید بابک ... (فارسی میانه کتیبه‌ای)

ŠKZ (24): ... rhš sp'dpty m'rd dpyrwpt p'pk...

... رخس سپاهبد، مرد، دیرید بابک ... (پهلوی اشکانی کتیبه‌ای)

'sp''δ در کتیبه‌های سغدی جزء نام‌ساز است، مانند 'sp''δprn که ترکیبی از 'sp''δ

«سپاه» و prn «فر، شکوه» است. sp'hpt در کتیبه‌های میانه غربی به معنی «سپاهبد، فرمانده»

است. این واژه ترکیبی از -sp'd-/sp'h- و پسوند -pt- مشتق از -pati- است.

۱۲۰ نام‌های خاص مشترک در کتیبه‌های سغدی سند علیای پاکستان ...

۱۹۲. $\mathfrak{š}^{\prime}\text{pwr}$, $\mathfrak{š}^{\prime}\text{p}^{\prime}\text{wr}$ در کتیبه‌های سغدی از نام خاص $\mathfrak{š}^{\prime}\text{ābūr}$ < $\mathfrak{š}^{\prime}\text{āhpuhr}$ در فارسی میانه گرفته شده است.

$\mathfrak{š}^{\prime}\text{pwr}$ 616

$\mathfrak{š}^{\prime}\text{pwr}$ ZK 32

$\text{myr}^{\prime}\text{n}$ BRY

$\mathfrak{šhpwhry}$ در کتیبه‌های میانه غربی به صورت زیر شاهد دارد.

$\mathfrak{šhpwhry}$ (Back, 1978: 261)

$\mathfrak{šhpwhly}$ ن.خ.م : ŠPsI,1; II 3,5á8,10

$\mathfrak{šhpwhry}$ ن.خ.م : ŠH1; ŠKZ 22,23,25

$\mathfrak{šhpwhr}$ ن.خ.م : ŠH1; ŠKZ 1, 17, 18; ŠNRb1; ŠTBq1; ŠVŠ 3, 4

ŠPsI (1): BYRH spndrmt QDM ŠNT II mzdysn bgy $\mathfrak{šhpwhry}$ MLK' n MLK'
'yr'n

در ماه اسفند در سال دوم <پادشاهی> مزداپرست خدایگان شاپور، شاهنشاه ایرانی

ŠH(1): tg['hy ZNH LY mzdysn bgy $\mathfrak{šhpwhry}$ MLK' n Mlk'

این تیر رس من، خدایگان مزدیسن، شاپور، شاهان شاه

$\mathfrak{š}^{\prime}\text{pwr}$ در کتیبه‌های سغدی و کتیبه‌های میانه غربی نام خاص مذکر است.

۲۰۲. tyr نام خاص در کتیبه‌های سغدی که احتمالاً از ایرانی میانه غربی وارد این زبان شده است. tyr هم نام شخص و هم نام ایزد و نیز نام سیاره «تیر، عطارد» است (قریب، ۱۳۷۴: ۹۷۵۳). در سغدی تیر «چهارشنبه» نام یکی از روزهای هفته است.

tyr 196

tyr در کتیبه‌های میانه غربی به شکل زیر آمده است:

tyr < *tira- > نام یکی از ماه‌های سال (Back, 1978: 265)

tyr : ŠpsII, 1

tyl : BL 7

tyry : Nisa, 209/2

tyldt : Npi 45 ن.خ.م

$\mathfrak{š}kz$ 32 : tyrmtry ن.خ.م (Gignoux, 1972: 35, 65)

ŠpsII(1):BYRH tyr MDM ŠNT XVIII YWM 'whrmzd-y...

ماه تیر، سال هجدهم، روز هر مزد ...

tyr «تیر» (نام ایزدی که با تیشتر اشتباه گرفته می‌شود)؛ در نجوم: عطارد؛ گاه‌نما: نام چهارمین ماه سال و سیزدهمین روز ماه است (مکنزی، ۱۳۷۹: ۱۴۷).

tyr در کتیبه‌های سغدی نام خاص مذکر است، اما در متون سغدی نام ایزد و نیز نام سیاره «عطارد، تیر» و نیز «چهارشنبه» نام یکی از روزهای هفته است. tyr در کتیبه‌های میانه غربی جزء نام‌ساز است، مانند tyldt و tyrmtry که نام خاص مذکر است؛ و نیز نام چهارمین ماه سال «تیر» است.

۲۱.۲. wrδ'(n), wrδ''(n) در کتیبه‌های سغدی نام خاص است که ترکیبی از wrδ- «گل، گل سرخ» مشتق از <Av.varəda- (قریب، ۱۳۷۴: ۱۰۱۴۹) و پسوند -'n است؛ یا از ward- «افزودن» مشتق شده است؛ -'n(-ana) پسوندی است که صفت نسبی می‌سازد، wrδ'n «منسوب به گل سرخ» است.

در این جا ستاک varəda- اوستایی با پسوند -ana ترکیب شده و varəda-ana را ساخته که در دوره میانه به شکل wardān درآمده است.

wrδ''(n)[172

wrδ'(n) 466

wrδ'n در کتیبه‌های میانه غربی:

wrδ'n <*vardāna- (Back, 1978: 269)

wrδ'n ن.خ.م. ŠKZ 35

wrdn ن.خ.م. ŠKZ 24, 29

ŠKZ(29): ... s's'n ZY d'tbr wrδ'n...

... ساسان دادور، وردان ...

۲۲.۲. wxwn'm در کتیبه‌های سغدی ترکیبی از wxw «خوب، نیک»، مشتق از *wahu-

ایرانی باستان و -'m «نام» است. wxwn'm را می‌توان «نیک‌نام» معنی کرد.

wxwn'm 42

wxwn'm ZK xsrδ'kk BRY 6

whwn'm در کتیبه‌های میانه غربی:

whwn'm ن.خ.م ŠKZ 26,32; Npi.3,18,19 (Gignoux, 1972: 35, 66)

ŠKZ (26): ... k'rny whwn'm ZY prmt'r prywk-y...

... کارن وه نام فرمانده فری یوگ ...

whwn'm نام فرمانده شاپور اول است. whwn'm ترکیبی ملکی است که vah از <vahu- «نیک» و nām از <nāman- «نام، شهرت» مشتق شده است و این ترکیب به معنی «دارنده نام نیک، نیک‌نام» است (ibid: 170).

۳. نتیجه‌گیری

در این مقاله، به قیاس نام‌های سغدی با نام‌های خاص در کتیبه‌های ایرانی میانه غربی (ساسانی - پهلوی اشکانی) پرداخته شد. شباهت‌ها و ناهمانندی‌ها عبارت‌اند از:

۱. علاوه بر تغییرات آوایی که در برخی نام‌ها دیده می‌شود، مانند n'xt «آناخت» در کتیبه‌های سغدی و n'hyt «آناید» در کتیبه «کرتیر در کعبه زردشت»، تفاوت‌های دیگری نیز دیده می‌شود. مثلاً همین نام در سغدی نام مذکر است، ولی در کتیبه «کرتیر در کعبه زردشت» نام ایزدبانو اناهیتا است که در دوره ساسانی معبدی به نام او در شهر استخر وجود داشته است.

۲. بعضی از نام‌های خاص در کتیبه‌های سغدی هم نام خاص است هم صفت، مانند t't'š' «اشتاد» که به عنوان نام خاص و نیز عدد هشتاد، مشتق از *aštāti* آمده است. این نام در کتیبه «شاپور در کعبه زردشت» نام خاص مذکر است.

۳. مورد دیگر این که برخی نام‌ها در سغدی فقط نام خاص، ولی در میانه غربی هم نام خاص و هم نام عام است، مانند xwrmzt't' که در سغدی نام خاص است، و در کتیبه‌های میانه غربی به شکل whrmzd-y آمده است، که هم در مفهوم «خدا، سرور» و هم نام خاص مذکر است.

۴. برخی از نام‌هایی که در کتیبه‌های سغدی نام خاص است، در کتیبه‌های میانه غربی، نام خاص نیست، مانند βγ که در سغدی به صورت جزء نام‌ساز در نام‌های خاص به کار رفته و فقط در کتیبه ۳۰۴ در حالت نهادی جمع به معنی «خدایان، سران» آمده است و، در کتیبه‌های میانه غربی، به معنی «خدا، شاه، سرور» آمده است.

۵. نام‌هایی که در هر دو گونه کتیبه‌ها (سغدی - میانه غربی) هم نام خاص‌اند و هم به

معنای «روز و ماه» به کار رفته‌اند، مانند myr'yn. که در سغدی صفت نسبی بوده و ترکیبی است از myr- و پسوند -'yn. در متون سغدی myr به معنی «روز یک‌شنبه» آمده، زمان مهر و می‌توان نتیجه گرفت همان ایزد مهر است. در میانه غربی mhr هم نام خاص مذکر و نیز ماه ششم سال و روز شانزدهم هر ماه است.

۶. بعضی از اسامی خاص در سغدی از پهلوی اشکانی و پهلوی وارد این زبان شده است، مانند نام خاص nrsβ «نریسف»، که نام یکی از ایزدان مانوی است، یا نام خاص p'pk «پاپک» که از پهلوی ساسانی وارد این زبان شده است.

۷. معادل نام خاص rwd'kk که در سغدی نام خاص مذکر است، در کتیبه‌های میانه غربی، rwtk-y نام خاص مؤنث است.

در پایان می‌توان نتیجه گرفت که وجود نام‌های خاص مشترک در کتیبه‌های سغدی و کتیبه‌های ایرانی میانه غربی (ساسانی - پهلوی اشکانی)، با توجه به نام ایزدان و روزها، نشانه اشتراک فرهنگی، و نام اشخاص نشانه ارتباط اقتصادی است که بیان‌گر اشتراکات زبانی، فرهنگی و اقتصادی اقوام مختلفی است که، با وجود فاصله جغرافیایی، این اشتراکات را حفظ کرده و به نسل‌های بعد نیز انتقال داده‌اند؛ همچنان که بسیاری از این نام‌ها هنوز هم در بین فارسی‌زبانان به کار می‌رود.

پی‌نوشت

۱. برای کتیبه‌های سغدی و توضیحات مربوط به آن ← Sims-Williams, 1989.
۲. این کتیبه بلندترین کتیبه سغدی مکشوف در سند علیاست.

منابع

- ابوالقاسمی، محسن (۱۳۷۵). راهنمای زبان‌های باستانی ایران، ۲ جلد، تهران: سمت.
- بهار، مهرداد (۱۳۷۶). پژوهشی در اساطیر ایران، تهران: آگاه.
- بهار، مهرداد (۱۳۸۰). بندهش، تهران: توس.
- تفضلی، احمد (۱۳۷۰). «کرتیر و سیاست اتحاد دین و دولت در دوره ساسانی»، یکی قطره باران، جشن‌نامه عباس زریاب خوئی، به کوشش احمد تفضلی، تهران: نشر نو.
- دریایی، تورج (۱۳۸۰). «کتیبه شاهپور سکانشاه در تخت جمشید»، فرهنگ ویژه زبان‌شناسی، س ۱۴، ش ۱-۲.
- زرشناس، زهره (۱۳۸۵). زن و واژه، گفتارهایی درباره زن و زبان سغدی، به کوشش ویدا نداف، تهران: فروهر.

۱۳۴ نام‌های خاص مشترک در کتیبه‌های سغدی سند علیای پاکستان ...

قریب، بدرالزمان (۱۳۷۴). فرهنگ سغدی، سغدی - فارسی - انگلیسی، تهران: فرهنگان.
کامبخش فرد، سیف‌الدین (۱۳۴۶). «کتیبه‌ای از شاهپور دوم شاهنشاه ساسانی در مشکین‌شهر»، هنر و مردم،
ش ۶۱ و ۶۲.

- Back, M. (1978). *Die Sassanidischen Staatsinschriften*, Acta Iranica 18, Téhéran-Liége.
- Bogoljubov, M. N. and O. I. Smirnova (1963). *Sogdijskie Dokumenty S Gory Mug*, (SDGM) III., Moscow.
- Frejman, A. A. (1962). *Sogdijskie Dokumenty S Gory Mug*, I., Moscow.
- Gignoux, Ph. (1972). *Glossaire des Inscriptions Pehlevies et Parthes*, Vol. I, London.
- Gignoux, Ph. (1986). *Noms Propres Sassanides en Moyen- Perse Épigraphique*, (IPNB, II/2), Vienna.
- Gignoux, Ph. (1991). 'Les Quatre Inscriptions du Mage Kirdir', *Studia Iranica*, Cahier 9, Paris.
- Humbach, H. and O. Skjaervø (1983). *The Sassanian Inscription of Paikuli*, Part 1, 2, Wiesbaden.
- Livshitz (= Livšic), V. A. (1962). *Sogdijskie Dokumenty S Gory Mug*, II., Moscow.
- Mayrhofer, M. (1979). *Iranisches Personennamenbuch*, Wien.
- Nyberg, H. S. (1974). *Manual of Pahlavi*, Vol. II, Wiesbaden.
- Reichelt, H. (1911). *Avesta Reader*.
- Sims-Williams, N. (1989). *Sogdian and other Iranian Inscriptions of the Upper Indus*, I, II, London.
- Sims-Williams, N. (2000). 'Gods and Merchants: Sogdian Inscriptions of the Upper Indus', *The Journal of the Asian Arts Society of Australia*, Vol. 9, No. 3.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی